

російський – *отклонение*. Таким чином, тут засоби української мови дають можливість розрізняти значно тонші відтінки, ніж у російській, англійській та інших мовах. Скажімо, форма *відхил*, за аналогією до подібних безафіксних лексем, характеризує явище – тобто сукупність, узагальнення, наслідок чи передбачення різноманітних дій; *відхилення* – разову дію; *відхилення* – тривалу дію; *відхилювання* – повторювану дію. При цьому разова дія (описується іменником) поєднується з доконаним видом (описується дієсловом), а тривала і повторювана – з недоконаним: так якісна ознака (іменник) поєднується з кількісною (дієслово). Така чітка класифікація термінів, яка розрізняє явище і дії різної тривалості та повторюваності, сприяє їх більш адекватному вживанню та уточненню відповідного значення.

3. Деякі особливості перекладу з російської

Іноді російські звороти, де абстрактні іменники вжито у множині, доцільно перекладати одниною: *высокие значения температур* – *високі значення температури*; *в парах спирта* – *у парі спирту*. Але коли йдеться про конкретне значення (як правило, тут уживаються або маються на увазі слова "тип", "вид", "значення" тощо), то множина перекладається множиною. *Сильные и слабые взаимодействия* – *сильні та слабкі взаємодії* (тобто типи взаємодії). *Высокие давления* – *високі тиски* (тобто високі значення тиску). *Магнитный момент, який виникає під впливом внутрішніх електростатичних взаємодій між електронами*: тут ужита множина, тому що йдеться про численні *акти* взаємодії.

Треба обережно ставитися й до перекладу російського слова "качать". Не забуваймо, що *качати* – це *коти́ти*, а викачатися можна в багнюці. У російській мові це слово вживається в кількох значеннях, і до кожного з них українська має точний відповідник. Якщо йдеться про маятникоподібний рух із нижнім закріпленням ("шатание") – то це *хитання*, з верхнім – *гойдання*. Якщо йдеться не про маятниковий рух, а подачу енергії чи частинок ("нагнетание") – то це *нагніт, подача*. *Волна накачки* – хвиля *нагніту*, хвиля *подачі*. Якщо ж йдеть-

ся про файл (фільм, музику тощо), то російському жаргонному термінослову "скачать" (англ. *download*) відповідають українські *звантажити, списати; скопіювати, здублювати; скинути* (рос. *сбросить*).

Звісно, без належного відчуття мови дуже складно вибрати таку форму, щоб вона узгоджувалася з тими канонами, що існують у мові століттями, і органічно відтворювала притаманні цій мові закономірності. Але треба намагатися розвинути таке відчуття – а також наукове мислення, що базується на використанні методів науки термінології. Якщо ми справді прагнемо бути грамотними – а не лише здаватися такими. Якщо ми дійсно шукаємо рідну мову.

Ці характерні приклади охоплюють показові й найпоширеніші помилки, що трапляються в сучасному науковому (та й повсякденному) мовленні. Послідовне та поєднане застосування статистичного й аналітичного методів дає змогу виразно окреслити мовні тенденції, закономірності та правила, які регулюють уживання розглянутих слів і зворотів, і сформулювати відповідні графічні рекомендації. І за цим зразком можна вишукувати шляхи до правильного вживання багатьох інших мовних реалій.

Статтю підготовано в межах держбюджетної науково-дослідної роботи №06БП044-02 за темою "Розвиток української термінології і термінографії".

1. Вакуленко М. Про "складні" проблеми українського правопису (українська латиниця, запозичені слова та ін.). – К., 1997; 2. Вакуленко М. Про тонкощі перекладу з російської та вживання деяких термінологічних пар. – Вісник Книжкової палати. – №8. – 2005; 3. Вакуленко М. Російсько-український словник фізичної термінології / За ред. проф. О.В. Вакуленка. – К., 1996; 4. Караванський С. Мовні віруси. – Літературна Україна. – 2006 р. – 27 квітня; 5. Орфографічний словник української мови: Бл. 120000 слів / Уклад.: С.І. Головашук, М.М. Пешак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К., 1994; 6. Русско-украинский словарь // Голова ред. коллегії акад. АН УРСР І.К. Білодід. Тт. I-III. – К., 1968; 7. Словник української мови / Голов. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василюк-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. – К., 2005; 8. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т української мови. 4-те вид., випр. й доп. – К., 1993.

Надійшла до редколегії 15.10.07

О. Гапченко, канд. філол. наук

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ФРАГМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Розглядається роль фразеологічних одиниць у національній мовній картині світу. Вивчаються особливості прояву національних стереотипів мовців у семантиці фразеологізму.

The article is devoted to the analysis of idioms in the national language picture of the world. National stereotypes of speakers in the semantics of phraseological unit are studied.

Фразеологічні одиниці відображають у своїй семантиці історію і культуру народу, передають із покоління в покоління національно-культурні еталони й стереотипи. Ф. Буслаєв називав фразеологізми "своєрідними мікросвітами", що містять у собі "і моральний закон, і здоровий глузд, виражені у короткому вислові, які заповідали предки нащадкам" [1, с. 37]. Останнім часом саме цей аспект фразеології привертає увагу все більшої кількості лінгвістів (праці М. Алефіренка, А. Вежбицької, Д. Гудкова, Д. Добровольського, В. Жайворонка, М. Ковшової, В. Костомарова, В. Маслової, В. Мокієнка, О. Селіванової, В. Телія, В. Ужченко та ін.). Психологічний і етнокультурний аспекти української фразеології, на нашу думку, на сьогодні є найбільш актуальними. Завдання дослідження полягає у вивченні ролі фразеологізмів у створенні української національної мовної картини світу.

Фразеологізми будуються на метафорі й належать до сфери аналогічного мислення, до сфери творчої свідомості. Вони виникають не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпрету-

вати, оцінювати й виражати до нього суб'єктивне ставлення [3]. Саме це відрізняє фразеологізми від інших номінативних одиниць. У більшості фразеологізмів фіксуються прояви національної культури. За словами В. Телія, фразеологія – це "дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість" [6, с. 9].

Інтерпретаційний підхід у дослідженні фразеологічного складу мови дозволив визначити типи когнітивних процедур, які здійснюються в номінативній діяльності (при формуванні фразеологізмів) і відтворюються в мовленнєво-розумовій діяльності носіїв мови. Фразеологічні одиниці сприймаються крізь призму базового культурного знання людини, оснований на архетипових формах усвідомлення й моделювання світу. Сюди входять найдавніші міфологічні й міфопоетичні уявлення, соціокультурні прескрипції й установи культури (ритуал, етикет та ін.). Другим рівнем культурної інтерпретації фразеологізму є сприйняття образу фразеологічної одиниці, тобто його співвіднесення з кодами куль-

тури, джерелами (людина, речі, природа), які стали предметами переосмислення в культурі й утворили систему кодів (антропний код, соматичний, зооморфний, колірний та ін.). Третій рівень культурної інтерпретації фразеологізму пов'язаний із визначенням ролі, яку набуває мовний знак при сприйнятті й описі світу; це може бути роль символу, еталону, стереотипу [7].

Інформація, включена в значення фразеологізму, представляє собою, на думку дослідників, "згорнутий" текст, який розгортається завдяки когнітивним процедурам, що здійснюються при відтворенні і сприйнятті фразеологічних одиниць. Когнітивно-інтерпретаційний аналіз фразеологізмів дозволив по-новому описати їх знакову функцію. Усі інформаційні блоки фразеологізму (денотативний, оцінний, образно-мотиваційний, емотивний) інтерпретуються в просторі культурного знання, яким володіє носій мови [2, с. 89].

Різні типи фразеологізмів по-різному відображають культуру. За спостереженнями науковців, простіше зрозуміти і пояснити культурний аспект фразеологізмів, у значенні яких велику роль відіграє денотативний аспект. Це фразеологізми, одним або кількома компонентами яких є назви предметів національної культури. Вони в самому своєму лексичному складі містять вказівку на сферу матеріальної культури. Сюди ж відносять фразеологізми, в яких відображена історія народу, національні власні назви, в яких містяться країнознавчі знання, а їх розуміння пов'язане зі знанням конкретних історичних фактів. Культурна інформація таких фразеологічних одиниць тісно пов'язана з денотатом, який і виступає носієм культурної інформації. Проте у більшості фразеологізмів культурна інформація має іншу прикріпленість. Перед усім тут маються на увазі образно-емотивні за своєю суттю фразеологізми, тобто такі, в значенні яких надзвичайно важливою є образна основа. У такому разі культурну інформацію можна отримати з внутрішньої форми фразеологізму, в якій наявні "сліди" культури – міфи, архетипи, звичаї і традиції, відображені історичні події й елементи матеріальної культури. Ця інформація потім ніби "воскресає" в конотаціях, які відображають зв'язок асоціативно-образної основи з культурою (архетипами, еталонами, символами, стереотипами) [3, с. 270–272].

Вивчаючи певне мовне явище, слід у першу чергу звертати увагу на сприйняття його носіями мови. Найбільш ефективним методом вивчення психологічно реальних значень є психолінгвістичний експеримент, і перед усім асоціативний експеримент (вільний і скерований). Метою проведених експериментів було встановити, як сприймаються фразеологічні одиниці носіями української мови, дослідити мовні переваги в мовленнєвому акті; виявити причини цих переваг і пов'язати вибір певних фразеологічних одиниць із психологічними характеристиками мовної особистості. До участі в експериментах були залучені носії української мови віком 16–20 років (учні випускних класів середньої школи і студенти біологічного, економічного й філологічного факультетів Київського національного університету).

Для носія мови, який сприймає фразеологічну одиницю, важливим є не тільки загальне значення фразеологізму, що, як відомо, не виводиться зі значень слів-компонентів і закріплене в мовній пам'яті, але і значення слів-компонентів фразеологізму: відбувається "розкодування" смислів, які містяться у словах-компонентах, і "ці смисли суб'єкт мовлення шукає в тому коді, в тій системі культури, куди вказують слова-компоненти". Співвіднесення слів-компонентів фразеологізму і фразеологізму в цілому з кодами культури "створює культурний фон, на якому розуміється значення фразеологізму, чуттєво сприймається і переживається його

образ, оцінюється те, що відбувається в дійсності" [2, с. 102–103]. В. Гудков і М. Ковшова вважають, що ключовою ланкою культурної інтерпретації фразеологізму є співвіднесення його слів-компонентів із кодами культури (антропним кодом, соматичним, зооморфним, колірним та ін.); це "породжує" культурну конотацію фразеологізму, формує його роль як знака культури [2, с. 95].

Лексема-компонент фразеологізму презентує певний концепт. У цьому випадку фразеологізм входить у номінативне поле відповідного концепту, а аналіз значення фразеологізму дозволяє встановити певні ознаки відповідного концепту. Учасникам експериментів були запропоновані анкети, укладені зі слів, які є компонентами фразеологічних одиниць, зафіксованих у "Фразеологічному словнику української мови" [1993]. У першому експерименті інформантам до стимулів-ключових слів фразеологізмів, пропонувалося записати перші слова, що спадають на думку, тобто проводився вільний асоціативний експеримент. У другому інформантам пропонувалося пригадати і записати фразеологізми (стійкі словосполучення), в які б входили слова-стимули.

Носій мови вбачає в компонентах фразеологізму закований культурний смисл. Слова-компоненти фразеологізму сприймаються не лише як мовні одиниці з певним лексичним значенням, а й як назви реалій, що набули в процесі життєдіяльності людини особливого, культурного, смислу, і цей смисл "вчитується" носієм мови зі слів-компонентів у процесі сприйняття фразеологізму. Слово-компонент фразеологізму стає "свого роду культурним знаком, оскільки несе в собі згущений смисл певної дії, є іменем культурної ситуації, іменем ритуалу, обряду тощо" [2, с. 100].

Фразеологічні і пареміологічні одиниці є надзвичайно інформативними для виявлення інтерпретаційного поля концепту. Розглянемо найбільш частотні реакції інформантів на слова **Бог, Господь, божий, дух** отримані під час вільного асоціативного експерименту: **Бог** – хай Бог милує (14), Бог в поміч (13), ні Богові свічка, ні чорту кочерга (13), на небі (12), єдиний (12), у Бога за пазухою (12), як у Бога за пазухою (12), Бог з вами (8), Бог дав, Бог взяв (6), на Бога надіється, а сам не плошай (4), божа людина (4), божий чоловік (4), взяти бога за бороду (4), гнівити Бога (4); дозволяй дурню помолитись, то він і голову розіб'є (4); є Бог на небі (4), з тобою (4), хай Бог боронить (4), хто рано встає, тому Бог дає (4); святий (3), владики наш (2); свідок (2), Ісус Христос (2), не треба з грошей робити бога; Трійця; Божі ворота; чем черт не шутит, когда Бог спит (1); **Господь** – Господи, помилуй (22); Бог (17), Господь з вами (15), Господь його знає (15), з тобою (12); **Божий** – день (16), чоловік (15), закон (13), божа людина (12), дар (12), жити божим духом (не їсти) (12), світ (12), шлях (12), божа ласка (10), божий храм (8), манна небесна (8), промисел (8), раб божий (8), син божий (8), суд (6), дім (5); **дух** – святий (21), в здоровому тілі здоровий дух (15), Божий (12), жити божим духом (12), захоплює (12), спустив дух (12), вибитий дух (10), дух боротьби (8), землі (5), міцний дух (5), патріотичний (4).

Як бачимо, серед отриманих відповідей зафіксовано значну кількість фразеологічних і пареміологічних одиниць, хоча в цьому експерименті інформантам не пропонувалося згадувати саме стійкі словосполучення. Крім того, частина реакцій на формально різні слова-стимули перетинаються, що свідчить про внутрішній, семантичний зв'язок між цими лексемами, які входять до складу різних фразеологізмів і паремій.

Фразеологічні і пареміологічні одиниці приписують об'єктам ознаки, які мають певні асоціації в картині світу, пор., наприклад, відповіді інформантів на стимули **вовк** і **камінь**: **вовк** – вовка бояться – в ліс не ходити (22), вовка ноги годують (20), скільки вовка не годуй,

а він усе в ліс дивиться (20), як вовка не годуй, все одно в ліс дивиться (17), голодний, як вовк (12), вовчий апетит (10), злий, як вовк (10), робота не вовк – в ліс не побіжить (10), виє, як вовк (8), серед вовків жити – по-вовчи вити (6), і червона шапочка, сірий, страшний, тамбовський волк тебе товарищ (1); **камінь** – під лежачий камінь вода не тече (25), вода камінь точить (20), на серці (20), за пазухою (18), серце мов камінь (12), в мій город (10), найшла коса на камінь (10), носити камінь за пазухою (8), крапля точить камінь (6), каменем висіти на шиї (6), преткновения (3), за плечима (3), в твій город (3), великий на душі, лежачий, на душі, ніби камінь проковтнув, скинути камінь з серця (1).

Значна кількість яскравих фразеологізмів і паремій зафіксована у відповідях на стимули **батько** і **життя**: **батько** – не лізь поперед батька в пекло (26), гуртом і батька легко бити (23), поперед батька в пекло (13), разом і батька легше бити (12), вдвох і батька легше бити (10), іди до бісового батька (10), рідного батька продасть (10), **батько** – сім'ї голова (8), **батько** українського народу (5), й сам чорт йому батько (5), який **батько** – такий син (4); **життя** – життя прожити – не поле перейти (27), жити – Батьківщині служити (15), жити – Вітчизні служити (12), на житті як на довгій ниві (12), **життя** дається тільки раз (8). Як бачимо, інформантами на одне слово-стимул можуть даватися різні варіанти фразеологічних і пареміологічних одиниць.

Досить високий рівень однотипності відповідей, отриманих при проведенні асоціативних експериментів, дозволяє припустити, що ці результати типові не тільки для певної групи інформантів, але й для мовного колективу в цілому. Отримані асоціативні реакції характеризують не лише конкретно цих носіїв мови, а можуть допомогти у визначенні ієрархії культурних і моральних цінностей усього суспільства. Асоціати інтерпретуються як мовні репрезентації певних когнітивних ознак, які утворюють зміст концептів. Проаналізувавши отримані результати, можна помітити, що носії мови відчують емоційне забарвлення мовної одиниці. Фразеологізми піддаються когнітивній інтерпретації у формі узагальнення смислів (зведення близьких смислів до одного більш узагальненого).

Специфіка створення фразеологізму спричинює семантичну неоднозначність: значення фразеологічної одиниці характеризується певною невизначеністю в описі дійсності. Фразеологізми, які відображають типові ситуації й уявлення, починають виконувати роль символів, еталонів, стереотипів культури. Проте не всі фразеологі-

чні одиниці можуть стати носіями культурно-національної інформації. За спостереженнями В. Маслової, у слов'янських мовах багато фразеологізмів, які пов'язані із загальнолюдським знанням про властивості реалій, що увійшли в образну основу [3, с. 273]. Інтерпретуючи фразеологічні одиниці на основі співвіднесення "їхніх асоціативно-образних сприйняттях зі стереотипами, які відображають народний менталітет, ми тим самим розкриваємо їхній культурно-національний смисл і характер, який і є змістом культурної конотації" [5].

Значення фразеологічних одиниць тісно пов'язане з фоновими знаннями і практичним досвідом мовної особистості, з культурно-історичними традиціями народу. Фразеологізми "прямо (в денотаті) чи опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури) несуть у собі культурну інформацію про світ, соціум" [3, с. 278]. Фразеологія не тільки відтворює елементи й риси культурно-національного світорозуміння, але й формує їх. Кожний фразеологізм, якщо "він містить культурну конотацію, робить свій внесок у загальну мозаїчну картину національної культури" [3, с. 280].

Отже, фразеологія є фрагментом мовної картини світу, в якій відтворюється своєрідність нації. Фразеологізм, залишаючись мовним явищем, потребує культурної інтерпретації. У внутрішній формі більшості фразеологізмів містяться елементи, які надають їм культурно-національного колориту. Значення цих фразеологізмів можна інтерпретувати з позиції ціннісних установок і стереотипів, властивих ментальності певної нації. Для глибокого й усебічного дослідження природи фразеологізмів і особливостей їх використання носіями мови потрібен комплексний підхід, при якому разом із теоретичним осмисленням явища використовується експериментальне дослідження, оскільки мова реально існує лише в мовленнєвій діяльності її носіїв.

1. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и поговорки. – М., 1954; 2. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код русской культуры: Материалы к словарю. – М., 2007; 3. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре. – М., 2007; 4. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М., 2007; 5. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов // Славянское языкознание. – М., 1993; 6. Телия В.Н. Русская фразеология. – М., 1996; 7. Телия В.Н. Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов – знаков-микротекстов // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура: Сб. статей в честь Н.Д. Арутюновой. – М., 2004; 8. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – Кн. 1, 2. – К., 1993.

Надійшла до редколегії 05.10.07

Л. Гливінська, канд. філол. наук

ЗВУКОСИМВОЛІЗМ: "ЗА" І "ПРОТИ"

Здійснено огляд багатоаспектної проблематики фонетичного символізму й проаналізовано актуальні підходи щодо осмислення цього мовного явища. Зауважено, що вивчення звуко-символізму з антропоцентричних позицій – у психолінгвістичному, соціолінгвістичному, стилістичному, перекладознавчому аспектах – є найбільш прийнятним, а отже, перспективним.

This article contains the review of the diverse problems of phonetic symbolism as well as analysis of the approaches to study the phenomenon. The conclusion is made that anthropocentric aspects - Psycholinguistics, Sociolinguistics, Stylistics and Translation theory – in the study of sound symbolism are the most suitable and most promising.

Історія звуко-символізму дуже давня – пов'язана з іменами Геракліта, Платона, Августина Блаженного, а пізніше – Г. Лейбніца, Я. Грімма, В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Ш. Баллі, Р. Якобсона і багатьох інших.

На сучасному етапі розвитку науки інтерес до ідей звуко-символізму не згасає. Характерно, що до вивчення цього мовного явища послідовно звертаються українські вчені, зокрема А. Калита, В. Кушнерик, Н. Львова, Ю. Маленовський, Н. Усова, О. Холод, С. Шрестха.

У запропонованому дослідженні маємо на меті окреслити багатоаспектну проблематику фонетичного символізму й проаналізувати різні, актуальні нині підходи щодо осмислення цього феномену.

Традиційно вважається, що фонемний рівень мови є підсистемою дознакових одиниць, оскільки звуки мови нічого не означають; ні про що не інформують. Вони мають план вираження, але не мають плану змісту. Саме це вирізняє звуки з-поміж інших мовних одиниць.